

KÜLTÜR DUVARIMIZDAN DÜŞEN BİR TAŞ KAĞNI

AYŞE BENEK KAYA

Çocukken yaz aylarında gece gökyüzünün açık olduğu gecelerde gökyüzünde yıldız kümeleri görürdüm. Bunun “Samanyolu” olduğunu öğrendiğimden beri o görüntüyle saman yüklü kağının ağır aksak giderken çetenden yere döktüğü ve yola serptiği samanların oluşturduğu yolu hep bir anarım. Biri yerde saman yolu, biri gökte saman yolu... Artık ne gökyüzünün ne de yeryüzünün saman yolunu görüyorum. Hadi yerdekini teknolojik sebeplerden kaybettik de gökyüzündeki nereye gitti?

İnsanın çocukken gördükleri, duydukları, yaşadıkları o tertemiz beynine mih gibi çakılıyor. Hayatımda bire bir uğraşsam da “Kağni” deyince aklım karışmıyor değil... Onu çeken öküzlerin yürüyüşü, gayreti, dayanıklılığı ve söz dinleyişi hep dikkatimi çekmiştir. Kendi bedeninin ağırlığı yetmiyormuş gibi; hem birlikte koşulduğu diğer hayvana ayak uyduracak hem sahibinin komutlarını yerine getirecek hem de sırtına yüklenen dağ gibi yükü taşıyacak...

Üstelik bunlardan birini yerine getirmesle mesesle böğrüne böğrüne dürtülecek, fazladan canı yanacak. İşte bu yüzden insanların, birbirine, düşünmeden “Öküz!” demelerine oldubitti aklım ermez. Keşke aşağılama sözü değil de taltif sözü olarak kullanılsa diye içimden geçiririm. Kağni, asırlar boyu ağır yükleri taşıyarak insanoğlunun en büyük yardımcısı olmakla beraber sahibine paye kazandırır. Kapısında kağnisı, öküzü olan köyün zenginlerinden sayılırdı. Hatta “Filanın bir çift öküzü, iki çift öküzü varmış.”, “Filan buğdayını bilmem kaç kağni yükle taşımış.” gibi varlıklı olduğu belirtilirdi.

Onun dağı taşı, inişi yokuşu, tozlu ve çamurlu yolları gidişi sırasında öyle sesler çıkar ki buna hayran olmamak mümkün değildi. Öküzlerin birbirleriyle uyumlu ve ritmik yürüyüşü sırasına tahta tekerleklerin gıcirtısına onlarca beste yapılabilirdi. Akşamüstü kağnının geldiği, kendi görünmeden önce gıcirtısından anlaşıldı. Hatta oranın yaşlıları gıcirtısından kağnının kimin olduğunu bile bilirlerdi. Düzlükte başka, yokuşta başka, inişte daha başka gıcirtardı.

Düzlükte gidişine can kurban... “Gıc! Gıc!” diye çıkan ses sende ayrı bende ayrı şeyler çağırırdı. Yokuşu çıkarken çıkardığı gıcirtılar, acıyı ve hüznü, inişlerdeki gıcirtılarsa, daha bir oynak daha bir ritmik havayı hatırlatırdı. Her gönül kendi payına düşeni alır, her dinleyen kendi türküsünü bulurdu. Kağni aynı zamanda İstiklâl Şavaşı’mızın da sembolüdür. Kadın-analarımız Nene Hatun, Şerife Bacı ve onlar gibiler, kağnılarla cephe ve yiyecek taşıdıkları için ölümsüzleştiler.

Öküz buldularsa öküz koştular, yoksa kağnılara kendileri koşuldular. Kazanılan zaferde görünmeyen kahraman olan kağnıların önemi çok büyüktür. Bugün artık saltanatı sona eren kağni, hayatımızın neresinde acaba? Yaşı 35-40’ın üzerinde olanların az buçuk, kıyısından köşesinden hatıralarında yer alır. Belki hâlâ kağni olan şanslı yerlerimiz vardır. Ama genç nesli ilgilendirmez bile... Fotoğraflarda, belgesellerde, eski filmlerde gördükleri kağni onlara yabancı, çağ dışı gibi bile gelir. Bu kopukluğu acaba farkında olmadan biz büyükler mi yaptık?

Her şeye rağmen bağları koparmadan anlatmalı mıydık? Yoksa biz hayatımızdan çıkardığımız için mi gençlerimiz ona yabancı? Bu konuda daha birçok soru sorulabilir. Bir tek kağni olsa neyse... Daha nice değerlerimiz bizim sahip çıkmayışımız yüzünden sessizce hayatımızdan çıkıp gidiyor. Sadece giden gitse iyi... Onunla beraber bir sürü kelime de sonsuzun karanlığına gömülüyor. “Kağni, meses, övendire, çeten, köp...” v.b. gibi kelimeler de kişisel lüğatimizi terk ediyor.

Onun yerini alan daha modern makineler onların bir türlü anlayamadığım mekanizma ve parça adı hafızalarımıza gelip yerleşiyor. Elbette buyursun gelsin. Tekerlek icadıyla birlikte asırlar boyu en büyük yardımcımız olan kağniyi da bu kadar çabuk unutturmasın. Buna hiç birimizin hakkı yok.

Çağın getirdiklerini bizdekilerle birleştirenlerden gelecekle geçmişi kucaklayanlardan, sahip olduklarımızın kıymetini bilerek çağı yakalayanlardan olmalıyız.

Sonuçta; kağı görüldüğüm için, tezek yaptığım ve yaktığım için, idare ve gaz lambasıyla aydınlandığım için, her şartta ve zeminde yaşamayı öğrendiğim için kendimi şanslı sayıyorum. Kaybettiğimiz, sadece kağının kendisi değil yukarıda da zikrettiğim gibi kağıyla ilgili kelimeler, atasözleri ve deyimler... Sözelgeşi aşağıya kaydettiğimiz 39 kelime, 11 atasözü ve 7 deyim bugünkü kağını kullanıyoruz? Biz sadece kağını değil bir yığın Türkçe kelimeyi de tarihin sayfalarına gizledik. Aslında kaybettiğimiz ne kağı ne de bir başka şey! Kaybettiğimiz kültürümüz ve ne yazık ki biz...

Kağı ile İlgili Kelimeler:

are: Mazının ileri geri kaymaması ve okun yastıktan çıkmaması için açılmış olan çukur.

arka köp: Okların üzerine çakılmış ve her iki tekerin arka kısmına gelen çıkıntılı kısım.

boyunduruk: Öküzlerin omzuna konulan, söğüt, meşe, gürgen veya karaağaçtan yapılan ve öküzleri bağlamak için her iki başta zelveşi bulunan alet.

büğü çivisi: Mazının tekerden çıkmaması için çakılmış olan çivi.

büğü: Mazının tekere takılan kısmı.

çarık: Kağı tekeri üzerinde bulunan çemberin çıkmaması için çakılmış olan V şeklindeki demirler.

çember: Tekerin yan tarafında olup üst üste duran ağaç parçalarını birbirine tutturmak ve tekeri korumak için çakılmış demir.

çeten: Daha ziyade saman taşınırken oluşturulan ve kağı üzerine meşeden veya kalın bezden örülen sepet.

dayak: Okun ucunda olan ve kağı durmuş vaziyetteyken öküzlerin yükünü hafifletmek için kağının yükünü çekecek dayanıklılıkta uzun değnek. Kullanılmadığı zaman urgan veya zincirle oka bağlanır.

gezek çivisi / buylu çivisi: Gezeğin iki tarafında bulunan karaağaç veya gürgen gibi ağaçlardan yapılmış olan çivi. Buna Yozgat'ta "buylu çivisi" denilmektedir.

gezek: Üstülüğün iki tarafa kaymasını önlemek için açılmış çukurluk.

kağı demiri: Teker meydana getiren parçaları bir arada tutan demir.

kağı tokmağı: Okun üstüne konan iki çatallı ağaca verilen ad.

kalak: Hayvanın omzunun rahat etmesi için boyunduruk üzerindeki oyuk kısım.

karaçalı: Daha fazla yük taşımak için okun daralan kısmının soluna ve sağına enine ve diklemesine ağaçlarla hazırlanmış V şeklinde ağaç yapı.

kaşı: Boyunduruğun ön yüzünün adı.

kayış: Sığır, manda derisinden olan ve kağı okuna bağlanan kalın deri bağ.

kazık: Öküzlerin üst kısımlarına gelen ve okların üzerine dik olarak çakılmış olan uzun ağaç sopalar.

kolçak: İki oku ön kısımda birleştiren çivi.

köp: Okların üstüne konulan çakılan sert ağaçtan yapılmış tahtaların adı. Bulundukları yere göre ön köp, orta köp ve arka köp diye de adlandırılır.

köstek: Kağının inişlerde veya düz yolda hızlı gitmesini engelleyen demir kazık.

kulak: Oka bağlanan kayışların çıkmaması için çakılan ve genellikle iki tane olan ağaç çivi.

mazı: İki tekerin bağlandığı gürgen, gök ağaç veya karaağaçtan yapılmış dingil. Bazı yörelerde buna "iğ" de denilmektedir.

mazı yağı: Tekerin mazıyla daha iyi sürtünme sağlaması için içine yağ, yoğurt veya sabun konulmuş kesik hayvan boynuzu.

ok demiri: Ok ucunun açılmaması için çakılan olan demir şeritler.

ok: 4,5 -5 m. uzunluğunda olup kağının önünde birleşip geriye doğru açılan kalın ağaç. Bazı yörelerde buna "kol" da denilir.

orta köp: Öküzün arkasına gelen köp.

ortalık: Kağı tekerindeki çemberin iç kısmı.

öbü ile Arka Göbü arasına konur

ön köp: Boyunduruğa yakın olan ve diğer köplerden daha kısa olan köp.

sabunduruk: Bkz. "mazı yağı".

samı: (Bkz. Zelve).

samı bağı: Samının ucundaki kendirden yapılmış bağ.

tahta: Orta köp ile arka köpün arasında bulunan tahtaların adı.

teker: Mazının iki başına bağlanan ve kağının hareketini sağlayan araç.

üstülük: Okun üzerine çakılmış parçaların tamamının adı.

yedek / boyunduruk gayışı çivisi: Boyunduruğa bağlanan kayışın sabit kalmasını sağlayan 25-30 cm. uzunluğundaki ağaç çivi.

zelve bağı: Zelvelerin birbirine tutturulması sağlayan kendirden yapılmış bağın adı.

zelve: Boyunduruk üzerinde bulunan, 40-45 cm. uzunluğunda olan ve öküzlerin boyunlarından bağlamaya yarayan ağaç. Kimi yörelerde buna samı denir. Ucundaki bağın ismi de samı bağıdır.

Kağnı ile İlgili Atasöleri:

Acemi öküz kağı devirir (İşin erbabı olmayanların icraatlarında olumsuz sonuçlar olması daima ihtimal dahilindedir.)

Batmış kağıyı, koca öküz çıkarır. Bu söz Anadolu'nun bazı yörelerinde; **"Kalmış kağıyı koca öküz çeker."** şeklinde de söylenmektedir. (Bir sıkıntı veya olumsuzluğu o işin üstesinden gelecek birisi halleder.)

Çoban bir kilo kıl, rençper bir kağı saman yer. (Her insanın yaptığı işe göre zorluğu vardır ve o kişi, işinin zorluğuna katlanır.)

Geçen kağının gölgesi olmaz. (İnsanlar boş ve geçici şeylere heves etmemeli.)

Giden kağının gölgesinde oturulmaz. (Başkalarının yardımı geçicidir, rahatlamak için ona güvenmemek gerekir.)

İt, kağı gölgesinde yürür de kendi gölgesi sanırmış. Bu söz; **"İt kağının gölgesine yatmış, ne koyu gölgem var demiş."** şeklinde de söylenmektedir. (Başkalarının desteği ile iş yapmaya alışık olan kimseler, elde ettiği başarıyı kendilerinden kaynaklandığını zannederler.)

Kağı devrilince, yol gösterici çok olur. (Herhangi bir olumsuz durum karşısında akıl veren insan çok olur.)

Kağı gider gider ama kayış ne çeker. (Birtakım işler düzenli yürütülür ama o işlerin üstesinden gelen kişinin çektiğini Allah bilir.)

Kağı büyük olsun da öküzüm çekmezse çekmesin. (Elde fazla mal bulundurmaktan bir zarar gelmez.)

Öküz bağıracağına, kağı bağırır. (Toplumda, bir işin sıkıntısını, zahmetini çekenlerin değil de başkalarının şikâyetçi olduğu çok görülmüştür.)

Ulu beylerin kağısı tavşan avlar. (Varlıklı insanlar için zorluk yoktur; her işini kolaylıkla hallederler.)

Kağı ile İlgili Deyimler:

Gıcırdamaz kağı (İş yapmak istemeyen, işe yüzü olmayan tembel kişi)

Gıcılamaz kağı (İş yapmak istemeyen, işe yüzü olmayan tembel kişi)

İncimez kağı (İş yapmak istemeyen, işe yüzü olmayan tembel kişi)

Kağı dayağı gibi sürünmek (Daima dert ve sıkıntı içinde olmak.)

Kağı öldürmek (Uzun uzun sohbet etmek.)

Kağıyla tavşan avına çıkmak (İşi yapmaya gönlü olmamak.)

Öküz olmadan köpe s.. mak (Hak etmediği halde sanki hak etmiş gibi davranış içine girmek.)

* Atasözleri ve deyimler şu eserlerin taranarak tespit edilmiştir:

Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. 1-3, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.

Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009. *

